

„MORAMO BITI KRIMINALCI“: OD SOKRATA DO BATMANA.

(FILOZOFSKA STRANA KRIMINALNOG HEROIZMA)

“WE HAVE TO BE CRIMINALS“. FROM SOCRATES TO BATMAN.

(THE PHILOSOPHICAL SIDE OF CRIMINAL HEROISM)

*Budući da, kako tvrdi i sam Severino, filozofija predstavlja središnji element europskog projekta individualne i kolektivne autonomije, kraj filozofije označavao bi i kraj slobode, barem one koja je proizašla iz grčke matrice. Slobodi danas više ne prijete toliko totalitarni ili autoritativni režimi, koliko – na više ili manje skriven, ali ne i manje opasan način – atrofija sukoba i kritike, širenje amnezije i beznačajnosti te sve izraženija nesposobnost razmatranja sadašnjosti i postojećih institucija – i političkih i onih koje su nositeljice koncepcija o svijetu. U toj je kritici filozofija uvijek imala središnju ulogu, iako je u većini slučajeva njezino djelovanje bilo neizravno. Danas je to njezino djelovanje na rubu nestajanja, i to prije svega pod težinom suvremenih povijesno-društvenih tendencija, koje proizlaze iz utjecaja hajdegerovskog i poslijehajdegerovskog obožavanja ružne „stvarnosti“, kao i iz Heideggerove spoznaje da se „ne može učiniti ništa“. Koja je jedna od mogućih solucija? „Moramo biti kriminalci“ (Frank Miller, *Batman: The Dark Knight Returns*).*

Ključne riječi: Sokrat, Giordano Bruno, Cornelius Castoriadis, Martin Heidegger, Jacques Lacan, Frank Miller, Batman, John Milius, Dirty Harry Callagan.

Since philosophy represents the central element of the European project of individual and collective autonomy, as Severino himself states, the end of philosophy would designate also the end of freedom, at least the one resulting from the Greek matrix.

Nowadays freedom is no more threatened by totalitarian or authoritarian regimes, but in a more or less sneaky, yet not less dangerous way, by the atrophy of conflict and criticism, the spreading of amnesia and insignificance, the increasingly evident incapacity to put into question the present and the existing political institutions as well as the ones that more than others hold the conception of the world.

In this criticism philosophy has always had a central role, although it has mainly acted indirectly.

Its activity of this kind is today on the edge of extinction, first of all because of the burden of contemporary social-historical tendencies; the result is the influence of Heideggerian and Post-Heideggerian worship of "ugly reality", as well as the Heideggerian proclamation "we cannot do anything", "nothing can be done."

*A possible solution? „We have to be criminals.“ (Frank Miller, *Batman : The Dark Knight Returns Batman*).*

Key words: Socrates, Giordano Bruno, Cornelius Castoriadis, Martin Heidegger, Jacques Lacan, Frank Miller, Batman, John Milius, Dirty Harry Callagan.

(Kratka) premisa:

Uloga junaka, heroja unutar određenog mita, prvenstveno je ta da bude uzorak ponašanja koje treba oponašati. Što se povijesti tiče, heroj je inkarnacija najreprezentativnijeg lika u odnosu na djelovanja usredotočena na određeni skup činjenica koje on predstavlja – i koje se prenose kao pozitivne. Ili, u suprotnom, kao hrabar lik i inkarnacija određenog skupa činjenica koje su doživljene i prikazane kao negativne. U tim značenjima, prenošenima i u svakodnevnom životu, heroj je onaj koji postupa tako da njegova ponašanja, iako rizična, na kraju doprinose općem dobru. I ne samo to. Pravi heroj je onaj koji je – u važnim i krajnjim trenucima – spreman zaboraviti na vlastite interese kako bi jednom velikom i značajnom gestom zagrlio interese drugih. Između tih odstranjenih interesa – u korist jednog većeg dobra – samoodržanje je zasigurno najkvalificiranije. Junak riskira samog sebe, uključujući i vlastiti život.

Zašto izlaganje o junaštvu?

U doba globalizacije, u smislu univerzalnog konzumizma, u vremenu u kojem je svaka stvar vrijedna jer nijedna ne vrijedi duže od trenutka, zapadno se društvo pretvorilo u – kao što kaže Clint Eastwood – "*generaciju ženskica*"¹. No ako vas ta Eastwoodova definicija u nečemu vrijeđa (jer je rodno naglašena), mogu se poslužiti riječima Javiera Mariása koji, raspravljajući o današnjici, zaključuje da se radi o "*dobu kukavičluka*": u obliku savršenog alibija za sve one pojedince koje nemaju hrabrosti da na sebi, u svom svakidašnjem djelovanju, preuzmu, prihvate i dožive etiku u svojoj konfliktnoj, uznemirujućoj i zastrašujućoj dimenziji. Mimes herojstva kakvog su svojedobno primjenjivali (slobodni) pojedinci/mislioni poput Sokrata, Boetija, Giordana Bruna, Marxa i Nietzschea. I

---

¹ ECO, UMBERTO, talijanski semiotičar i filozof, u knjizi *Superuomo di massa*, piše "kako bi bilo interesantno vidjeti filmske i televizijske supermene, lijepe, ružne i zle, kao inspektore s magnumom". Mислеći pritom izričito na policijskog inspektora Dirty Harryja, s njegovim .44 Magnum, kojeg glumi Clint Eastwood.

koji su, baš zbog svog načina djelovanja, definirani slobodnim misliocima; ali, i koji su, baš zbog toga, u svojem vremenu definirani i optuženi kao kriminalci. A danas? Hvaljeni i promatrani kao viši ideali slobodnog mišljenja. Što dalje napreduju kroz vrijeme, tim bivaju idealniji i uzorniji. Što to u stvari znači? Da se ne radi o nečemu što je teško oponašati, već o nečemu toliko opasnom da je bolje idealizirati negoli oponašati: jer (još) uvijek, na žalost, "*politically not correct*".

Ne namjeravamo predložiti nekakvu sociologiju ili semiotiku heroja masovne kulture – a još manje nekakvu kritiku ideologije pop heroja. Već nam je ovdje namjera da filozofskim rječnikom i u polemici s "*philosophically correct*" moralom prikažemo smisao etičkog herojstva. I to polazeći od dugometražnih igranih filmova, animiranih filmova i televizijskih serijala, uvjereni kao Nelson Gododman da ovi „*fiction worlds*“ posjeduju i izražavaju ono isto dostojanstvo koje pripisujemo takozvanom stvarnom svijetu. Dovoljno je ovdje spomenuti film Matrix, podsjećajući se istovremeno i na Platonovu pećinu.

Zato je više nego ispravno upitati se: o kojem, o kakvom herojstvu se ovdje radi?

Očito da se radi o nekome novom tipu junaštva. Bez nekakvoga unaprijed određenog razloga ili cilja za koji bi se trebalo boriti. Radi se dakle o junaštvu koje ne iziskuje nekakvu društveno unaprijed određenu i moralno konstruiranu – tj. sumnjičavu – požrtvovnost. A kakvu inače traži nametnuti i općeprihvaćeni moral koji se zasniva na dobru drugog, koji se čini za domovinu, za naciju, ako ne već i za čitavo čovječanstvo.

Radi se, u stvari, o herojstvu koje traži da se u igri kao ulog stavi samoga sebe: vlastito uživanje, u vidu posebnosti, singularnosti. Usprkos predrasudama, dobrih namjera, pravila i društvenih normi koje nas okružuju. Dapače,

suprotstavljajući im se i izazivajući ih, a radi samopoštovanja. Drugim riječima: suprotstavljajući se Zakonu.

Etika heroizma nije povezana s ispravnim ponašanjem, a još manje s narcisoidnim i sve popularnijim glasnogovornicima javnog dobra: pa čak i u liku dobro odgojenih i institucionalno *correct* intelektualaca. Zadovoljnih samim sobom i svojim moralno odgovornim djelovanjem. Kao da nisu shvatili Nietzscheovu lekciju da treba filozofirati sa čekićem. Zato ovo sadašnje izlaganje ima obvezu da odmah odbaci sva ona etička mišljenja koja su, mogli bi reći, *politically correct*. Ali isto tako i one oblike moralnog *resentimenta* odbacivanja, kojima je prvenstveni cilj omalovažavanje i ogorčenje. Ovdje na umu imamo filozofski atipičnog mislioca: Lacana, Jacques Lacan. Radi se, naime, o psihonalitičaru i izvansistemskog filozofa koji je, na njemu svojstven način, znao izazivati ustaljena pravila, prazninu zakonskih odredbi, suprotstavljajući im se na sokratovski svojstven način. A što predstavlja savršen primjer slobodoumnog etičkog ponašanja osviještenog pojedinca, koji se – baš kao svojevremeno i Sokrat – uopće ne trudi da za svaku priliku pronađe adekvatno pomirenje s ustaljenim mišljenjem da bi se pokorio društvenim normama suvremenoga, populističkog establišmenta².

Proučavajući Lacanovu misao primijetit će se dosta sličnosti s obožavanom, anarhičnom filmskom ikonom Clint Eastwoodom, koji je prilikom jednog intervjua izjavio kako smatra da „*živimo u doba razmažene generacije*“. U stvari, kao smo na samom početku napisali, on doslovno govori o generaciji ženskica („*pussy generation*“). O razdoblju – kaže Eastwood - u kojem su svi navikli svoje ne-djelovanje, svoj pasivizam – dakle sebe – opravdavati riječima.

---

² Zanimljivo je ovdje spomenuti riječi koje upotrebljava Jacques Alain Miller, u knjizi *Život Lacana* kako bi u jednoj rečenici predstavio toga velikog heretika suvremenog moralizma: „U fizičkoj je borbi bio snažan i hrabar, znao je upotrijebiti i ruke ako je bilo potrebno – nikad se nije kretao bez boksera u džepu svoje jakne“. MILLER, A., *Vita di Lacan*, Quodlibet Milano, 2011., str. 34.

„Boh, da li je moguće obraditi i razriješiti svaku problematičnu situaciju s psihološkog aspekta? Dakle, sasvim različito od prijašnjih vremena u kojima si znao kada si morao udariti onoga koji te isprovocirao, rješavajući tako situaciju“.

Usredotočit ćemo, dakle, našu pažnju – primjera radi – na već spomenutog lika inspektora Callaghana, kako bi tako započeli raspravu o etici heroizma. O etici koja se proteže s one strane granica dobra i zla, tj. običnog, građanskog moralizma. Da bi to postigli, možda bi trebali taj lik prikazati bojama anarhističkog individualiste? Ne! Ne bih rekao da bi to bilo u skladu s vremenom u kojem živimo i djelujemo. Zsigurno to nije bio Eastwoodov cilj.

Novi se heroizam rađa u vremenu prelaska od klasičnoga heroizma, bilo lijevog ili desnog tipa, u smjeru heroizma pojedinca. Dakle, o junaštvu koje se donekle odvojilo od već zastarjele ideje slobodnog, autonomnog i suverenog subjekta – a na koju se idejna tradicija anarhičnog individualizma inače nadovezuje. Prilikom već spomenutog intervjua, Clint Eastwood – braneći lik inspektora Callaghana – tu je novu pojavu nazvao „*higher morality*“ koji je „*sasvim suprotan fašizmu*“³.

Radi se dakle o višem moralu. Točnije: o hiper-moralu ili hiper-etici koja se u djelovanju ostvaruje s one strane zakona, polazeći od *dark zone* upisane u samom srcu Zakona kao njegovo interno prekoračenje.

No o kakvom se to prostoru radi, koji iz unutrašnjosti samog legaliteta njemu prkosi? Radi se o onoj etičkoj STVARI koja nema ničega osiguravajućeg i poučnog u sebi. I ne samo da se ona STVAR nalazi s one strane Zakona, već, također, predstavlja i stalni izazov vladajućem poimanju dobra, jer u sebi ima neku njoj svojstvenu posebnost koja priziva Zlo.

---

³ To je u stvari i smisao etike heroizma u njejoj arhetipskoj dimenzionalnosti.

S one strane dobra i zla. Filozofija, filozofska misao ne bi si nikada, ponavljam nikada, smjela dopustiti da potpada pod utjecaj (takozvanih) dobrih intencija, namjera. Neka vrsta *ancilla* ... dobrih namjera. No ipak i dan danas, mnogi suvremeni intelektualci - filozofi, teolozi, psiholozi i sociolozi – kao da su opčinjeni moralnim pravilima i normama dobrog ponašanja. Ima se osjećaj da se suvremeno čovječanstvo nalazi pred nadolazećom opasnošću. Sve bliža, navaljujuća i slična nekakvoj još neoblikovanoj prijetnji. Za njih budućnost ima zastrašujući izgled. Zbog toga nas ovi, takozvani „vitezovi postojećeg poretka“, pokušavaju obraniti i zaštititi od te neodređene napasti – stavljajući nas u zaklon Dobra u svim njegovim raznoraznim deklinacijama, kao jedine sigurnosne dimenzija za etiku. Barem tako misle. Već duže vrijeme, od Marxovog i Nietzscheovog vremena – tako nas upozoravaju naši moralizatori – nije se oštrije reagiralo na sve učestalije napade i kritike na Zakon, na autoritet, na takozvane „prave“ „istine“ i „ljudske“ „vrijednosti“. Dakle, na ustaljenu i deklariranu stvarnost. Radi se, naime, o kritikama i napadima koji nam u nasljeđe ostavljaju sve veću pustinju, sve rasprostranjeniji nihilizam, u kojem se, tvrde oni, nazire opasnost da se društveno sve nekontroliranija upotreba slobode degradira do nivoa neograničenog hedonizma. Ono što treba što hitnije učiniti, barem prema njihovoj viziji stvarnosti, je povratiti izgubljene vrijednosti i temelje, kako bi se ponovno uspostavio pravi moral, pa čak i u svojoj liberalnoj varijanti ili relativizmu. Radi se o moralu sposobnom da u suvremenom čovjeku ponovno probudi nikad dostatan zdravi sram i grižnju savjesti koja, u doba sveprožimljuće vladavine znanstveno-tehnološkog aparata, suvremenom čovjeku omogućuje da uživa u onim dobrima koja su, u doba pre-nihilizma, bila dostupna samo onoj manjini bogatih koji su, bez ikakve grižnje savjesti i srama uživali u, za njim dostupnim dobrima⁴. Da bi se postigli

---

⁴ To je, u stvari, najjednostavnije i najsintetičnije pojašnjenje konzumističkog društva.

učinkoviti rezultati upotrebljavaju se najraznovrsniji alarmirajući tonovi upozorenja: neki čak priželjkuju jedno novo filozofsko buđenje, neku „novu akropolu“, novu „političku svijest“. Neka vrsta kolektivne analize suvremenog načina življenja koja će čovječanstvu omogućiti da napokon zakorači u novo vrijeme reda i mira.

Ali čega, naime, kojeg li čudovišta se (naši) osviješteni moralisti, suvremeni Meleti⁵, Likoni i Aniti toliko plaše⁶? Što se tako opasnog nalazi na obzorju našeg vremena?

Zasigurno ono od čega se danas najviše strahuje nije nekakav vanjski neprijatelj koji se kreće i koji pokreće svoje žice izvan granica morala. Ne! Radi se o mračnom srcu morala ili, poslužimo se ovdje mudročću Jedija iz filmova *Star Wars* („Ratovi Zvijezda“), Obi-Wan Kenobija ili Yode, o „mračnoj strani sile“. Za suvremeni moral, za njegove sljedbenike i štovatelje i branitelje – ili kako ih Gurdjieff naziva, „idiote“; a prema Lacanu „idiote morala“ – prava opasnost, prava prijetnja je etika sama, tj. njena filozofski najizvornija strana. U onome što ona ima od najuzvišenijeg i zastrašujućeg. A to je odluka koja u liku praktičnog čina prekoračuje granice svakog pretpostavljenog zakona⁷.

Kada se napada još ne-uokvirenu, još ne-ograničenu, još neustoličenu slobodu subjekta, tada ono što se želi pogoditi, povrijediti, omalovažavati, napasti jest

⁵ „Krenimo, dakle, od početka! Koja je ono optužba iz koje mi se rodila kleveta kojoj je baš **Melet** vjerovao i optužio me ovom tužbom? Dobro! Pa što su govorili klevetnici klevećući me? Njihovu optužbu treba, dakle, pročitati kao kakvu tužbu tužitelja: »**Sokrat radi krivo i pogrešno kad istražuje ono što je pod zemljom i ono što je na nebu, pa kad slabiji dokaz čini jačim i druge to isto podučava.**« Takva je nekakva ta optužba. Ta to ste i sami gledali u Aristofanovoj komediji, kako ondje neki Sokrat lebdi i govori da hoda zrakom, i silu drugih trica i kučina naklapa; a u to se ja ništa, ni mnogo ni malo, ne razumijem. I ne govorim kao da prezirem takvu znanost, ako je tko u nečemu takvom znalac – ne dao bog da me Melet optuži tolikim tužbama! – ali u mene, ljudi Atenjani, nema ništa takvo!“ (PLATON, Apologija Sokratova, 19b-d).

⁶ Radi se o imenima triju atenskih građana koji su pred državom Sokrata optužili za bezbožnost. Optužnica je glasila ovako: „Ovu optužbu podnese i zakletvom potvrdi Melet, sin Meletov iz Pita, protiv Sokrata, Sofortiskova sina iz Alopeke: **kriv je Sokrat što ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država, a uvodi druga nova bića demonska, a kriv je i što omladinu kvari. Predlažem smrt**“. Iako se i Sokrat, kao što su to učinili Anaksagora i Protagora prije njega, mogao spasiti bijegom, jer je to bilo uobičajeno, što se od njega inače i očekivalo, Sokrat, svjestan opasnosti, htio je građanima Atene dokazati svoju čestitost, jer doista nema bolje obrane no što je častan život i zaslužna prošlost.

⁷ U tom sveprisutnijem predvorju straha spram nečega što nije još točno obznanjeno i definirano, uviđa se zanimljiv preokret novog moralizatorskog vala koji obuhvaća različite sektore suvremene misli. Naročito filozofiju.

sama priroda, osnova, temelj etičke odluke, koja je još suštinski ne –regulirana i neregularna⁸. Radi se u stvari o zlom duhu koji bi suvremeni moralisti željeli egzorcirati stalnim ponavljanjem istog lajtmotiva – u vidu loše replike Nietzscheovog vječnog vraćanja istog – upotrebom starih i praznih ploča usredotočenih na dobre namjere, na dobru volju „malog građanina“, (nasuprot „volje za moć“). Na preuveličavanje općeg dobra. I uvijek u ime nekog zasebnog, hipotetičnog dobra, bilo idealnog ili materijalnog dobra (u liku uživanja) kojeg se pokušava normirati i obuzdati posredstvom pravila i zakona. Egzorcirajući tako mračnu stranu etičkog djelovanja. Onu za koju dobro života nije jednostavno nešto što bi se trebalo održati, braniti, spasiti, proizvoditi, ostvariti, već ono što treba stalno staviti u igru, svaki put kad se odlučuje o nečemu.

Subjekt etike herojstva ne mora, jer ne može, nikada biti ontološki „dobar“. On je , on da bi bio etički heroj mora biti protiv moralnoj dobroti. Njegovo djelovanje mora biti suprotno moralnoj dobronamjernosti, čega idiot morala zasigurno predstavlja savršeno utjelovljenje, jer iz takvog stava, iz tog aktivnog otpora, iz te slobode, ostvaruje se i oblikuje etika herojstva.

Ali tko je, kako izgleda, kakav stav ima idiot morala?

Ustaljena prijetnja, među ostalime s čime nas se želi uplašiti, jer se stalno inzistira pokušavajući nas preobraziti u „ljude dobre volje“, i to preko stranica dnevnog tiska u obliku opominjućih i revoltirajućih, propovijedajućih i prosvjetljujućih pisama u obliku knjiga i raznoraznih tekstova napisanih iz čisto narcisoidnih prohtjeva. Pritom ne zazirući (prečesto) od korištenja televizijskih emisija kako bi nas se moralno opominjalo i privelo pravom putu. Svrha tog i takvog svakodnevnog moraliziranja je da se u nama probudi sramota i grižnja

---

⁸ Grčki: AIREΣ= HEREZA. A heretik = onaj koji odlučuje, za tupoglave ona pobuđuje i STRAH od samog izbora.

savjesti. Idiot morala je rezultat moralnog pripitomljenja etike i predstavlja najcjenjeniju figuru onog kruga intelektualaca koji bi htjeli imponirati kao univerzalni etički model⁹.

Kakva bi dakle trebala biti uloga, zadaća jedne etike heroizma?

Prva i najvažnija zasigurno je deklasirati i omalovažiti one idiote morala čija je osobina da se ponašaju uvijek primjereno i u skladu sa Zakonom, odgojeni i poslušni dužnostima koje iz toga proizlaze.

„Like it or not, enjoy yourself!“ "Ja nemam dobrih namjera" – izjava je Jacquesa Lacana je koju ovdje upotrebljavam i kao osobni *signum* (pečat, znak) prepoznavanja ovog izlaganja. Radi se naime o izlaganju koje ima osobine moralne proturječnosti. Zato za neke može izgledati neprimjerena, nesvojstvena formula za jedno izlaganje koje ima određeni etički naboj.

No uvjeravam Vas da je ona itekako svojstvena sadržaju, budući je intencija izlaganja preispitati, istražiti i proučiti mračnu stranu etike – ovdje primjerno uzete kao temelj filozofskog mišljenja. Dakle, ne kao po sebi samostalne grane, ako ne i znanstvene discipline ili, ako Vam bolje zvuči, discipline koja svoje pretpostavke gradi na znanstvenim osnovama. Razlog, osnovni razlog zbog kojeg to odmah na početku izlaganja želim potcrtati i podvući, nalazi se u

---

⁹ „Stoga se svi ovi, što ih oni ispituju, ljute na mene - a ne na sebe - i govore: 'Ima nekakav pokvareni Sokrat koji kvari mladež'. I pošto ih netko upita što taj Sokrat radi ili podučava, ponestane im riječi jer ne znaju niti sami; a da se ne bi vidjelo da su u neprilici, ponavljaju iste one optužbe što se obično iznose protiv svih filozofa: da se bavi stvarima na nebu i pod zemljom, da ne vjeruje u bogove, da slabiji govor čini jačim. Istinu, vjerujem, ne žele govoriti, a istina je da je izašlo na vidjelo kako se prave da nešto znaju, dok ne znaju ništa. I budući da tako častohlepni, silni i mnogi pričaju uvjerljivo i žustro protiv mene, napunili su vam uši tračajući me odavno i nemilosrdno. S tog su razloga Melet, Anit i Likon podigli optužbu protiv mene, Melet u ime pjesnika, Anit u ime obrtnika i političara, Likon u ime govornika. Kao što sam rekao na početku, čudio bih se ako bih uspio u tako kratkom vremenu razuvjeriti vas od klevete, koja mi već tako dugo visi nad glavom. Evo, Atenjani, to vam je cijela istina! Kažem vam to jer se nisam ni u čemu pretvarao, niti sam išta zatajio, ni veliko ni malo. I gotovo sam siguran da postajem mrzak upravo zbog toga što se ne pretvaram i što ništa ne tajim. To je još jedan od dokaza da govorim istinu, da je upravo to kleveta protiv mene i da su joj takvi uzroci. I ako ćete bilo sad bilo kasnije istraživati o tome, otkrit ćete da je upravo tako“. PLATON, Apologija Sokratova, 23c-24b.

činjenici da su se već mnoge filozofske GRANE odvojile od izvornog stabla filozofije sadržajno isušujući filozofiju ali, istovremeno, osiromašujući i sebe, pretvarajući se u puke i prazne, čisto kvantitativne, znanstvene metodologijske formule. Zaboravljajući pritom da svrha filozofije nije *utilitas* već *veritas*, tj. o sam smisao života: u dimenzionalnost u kojoj se čovjek od stvaralačkog subjekta preobraćuje u sterilnog službenika, u djelotvorno sredstvo znanstveno–tehnološkog aparata.

Ovdje si zato dopuštam preuzeti namjeru rehabilitacije ONE STVARI, graničnog područja etičke dimenzije, koju većina suvremenih moralista (osjetljivog ukusa), poistovjećuju sa Zlom hipermodernog i tehnokratskog doba.

Izričita mi je dakle namjera preokrenuti problematiku moralnog upita (*the moral question*), postavljajući u središtu etike ONU STVAR koju moral "Ijudi dobrih namjera" pokušava prikazati kao Zlo. I kao takvo egzorcirati i iščupati jednom za uvijek iz našeg ljudskog svijeta. Radi se, uvijek unutar Lacanove filozofske perspektive, o, takozvanom „Zlu uživanja“ ili o „uživanju Zla“¹⁰. Dakle, o nečemu što je u suprotnosti sa suvremenim moralom, koji je sve više usredotočen na ograničavanje, na zadržavanje uživanja, i to u ime paternalističkog i sveobuhvatnijeg zakona.

I baš na tom dnu bez dna ONE (MRAČNE) STVARI, u skrivenoj dimenziji uživanja, pronalazi svoj smisao etika herojstva.

No prije upita dozvolite da Vam ukratko predočim Lacanovo tumačenje etike herojstva: „Suprotstavio sam heroja – kaže nam Lacan - običnom čovjeku, i netko se uvrijedio. Ne razlikujem ih kao dvije tipologije čovjeka – u svakom od

---

¹⁰ Radi se o „formuli“ koja pripada talijanskom filozofu i psihoanalitičaru Lacanove škole Massimu Racialcatiju.

*nas postoji (označeni) pravac za (jednog) heroja, i svaki običan čovjek posjeduje sve adute da ga ostvaruje."*¹¹

Evo sada i UPITa: ako se u središtu herojske etike postavlja uživanje, zar ne postoji rizik da se, ako tako postupamo, uništi i samu etiku kao djelokrug ljudskog odlučivanja?

Kao što **Georges Batailles**, analizirajući uporabu zla u književnosti¹², dolazi do zaključka da se ne radi o pomanjkanju morala koliko o hipermoralizmu, isto vrijedi i za etiku herojstva koja, preko dekonstrukcije etičke dobronamjernosti, usmjerava svoj pogled prema području koje Derrida definira hiperetikom (a Clint Eastwood, braneći surovost inspektora Callaghana od optužba fašizma, definira superiorni, viši moral).

Dakle namjera mi je ovdje u kratkim crtama prikazati profil jedne (moguće) etike herojstva i to izričito u Lacanovoj perspektivi: kao etike uživanja.

Uživanje o kojem se ovdje raspravlja nema ništa zajedničkog – ili samo sporadično – s našim nagonskim užicima, sa srećom, s našim interesima, s našim uvjetovanim raspoloženjima. U tom se smislu etika heroizma nalazi u suprotnosti (antipodima) prema moralu dobrih ljudi. S uživanjem, unutar etičke dimenzionalnosti, nalazimo se s one strane (moralnog) dobra i zla. No također i s one strane freudovskog načela užitka, u liku tjelesne, materijalne redukcije zadovoljstva. Uživanje u svom etičkom značenju može se prikazati i kao želja koja se nalazi s one strane pravila, tj. izvan Zakona. Radi se naime o apsolutnoj i opasnoj želji za ekscesom. Primjer je Antigonina odluka da dostojno zakopa svog brata, prkoseći zakonima zajednice nauštrb vlastitog života¹³. No ipak nije

¹¹ LACAN, J., Il seminario. Libro VI. L'etica della psicoanalisi. 1959-1960. Piccola Biblioteca Einaudi. Torino 1994. Str. 133.

¹² BATAILLE, G., La letteratura e il male, Milano, SE, 2006.

¹³ Radi se ustvari o klasičnom arhetipu takve vrste uživanja.

to naš etički model, koji je striktno povezan uz psihoanalizu. Ne! Nikako. I to prvenstveno zato što se Antigona apsolutna vjernost uživanju može pokazati bezizlaznom, umrtvljujućom; fali joj određeni pathos, prožet ironičnom daljinom kao i sposobnošću korištenja vlastitog uživanja. Model kojeg se pridržavamo i na kojeg smo usredotočili našu pažnju, heroje o kojima se ovdje raspravlja kao primjer uzeti su iz suvremene masovne kulture. Radi se naime o likovima kao što su: Dirty Harry, poznat kao inspektor Callagan, ili Dr. House, ne zaboravljajući najoriginalnijeg: Kung Fu Panda. I oni, kao svojevremeno Antigona na svoj način, nalaze se s one strane (dobra i zla), zakona, spremni ne popustiti pred ničim kad se radi o njihovoj posebnosti u uživanju. Međutim, nasuprot Antigoni, a naročito trenutnom moralnom idiotu, posjeduju njima svojstven humor i ironiju, kao prema sebi tako i prema životu uopće. Znaju kako baratati s uživanjem ili, drugim riječima, s tanatosom. Kao što ističe Lacan, ONA STVAR, u svom apsolutno krajnjem obliku, ima posla s nagonom smrti: s Thanatosom.

Ali što znači imati posla s uživanjem kao sa smrću/Thanatosom?

Znači sposobnost održavanja razmaka od onoga nepovratnog, što omogućuje i dopušta igranje s takvim uživanjem, zezanje sa smrću: izazivati Smrt na višednevnu partiju šaha, (kao u kult filmu „Sedmi pečat“ iz 1957. godine švedskog režisera Ingmara Bergmana). To nipošto ne znači biti bezobziran prema njoj, ne promatrati je s dužnim poštivanjem, ozbiljno¹⁴.

Više nego na Sokrata¹⁵ misao je ovdje više usmjerena na dr. Housea, koji se neprestano, baš kao i Sokrat, igra sa smrću, tj. sa „vatrom“: u posljednjoj

---

¹⁴ „Razmislimo sada malo o tome da možemo gajiti veliku nadu da je umrijeti dobro! Zapravo, umrijeti je jedna od ovih dviju stvari: ili je potpuno uništenje, tako da mrtvi više ništa ne osjećaju, ili je, kako smo čuli, smrt promjena i nekakva seoba duše odavde nekamo drugamo“. PLATON, Apologija Sokratova, 40c.

¹⁵ „Nego, ljudi, nije teško izbjeći smrti, puno je teže izbjeći zloći - zloća trči brže od smrti. Sad je mene, tako sporog i starog, stiglo ono što trči sporije, smrt, a moje je tužitelje, koji su tako sposobni i brzi, stiglo ono brže, zlo. - Sad odlazim sa

epizodi on je u zgradi u plamenu. No i tada se uspijeva spasiti i to na notama *Enjoy Yourself*. U stvar, radi se o signa koji u potpunosti ispoljavaju etički nalog uživanja koji se nalazi s one strane općeprihvaćenog načela užitka. Žižek je to dobro sintetizirao u formuli: „*Like it or not, enjoy yourself!*“ i to čak i kada naši heroji odlučuju dobrovoljno ići u smrt – osim već spomenutog Sokrata¹⁶ - dovoljno je usredotočiti našu pažnju na filmski vestern klasik iz 1969. godine „*Divlja horda*“ – vjerojatn i najuspjelije djelo rano preminuloga Sama Peckinpaha – u kojemu glavni likovi pokazuju da znaju uživati u životu i baratati s uživanjem. Nije slučajno, već itekako značajno da se ekstremni „*Beau Geste*“ „*Divlje horde*“ sažima u riječima izgovorenima u bordelu gdje se bez ikakvog sažaljenja prema životu zafrkavaju sa smrću: „*Lets' go, why not?*“.¹⁷

Etika heroizma ne obnavlja klasično herojstvo koje prvenstveno cilja onesposobljavanju bilo koje dvosmislenosti i opasnosti u ime općeg dobra. Što u stvari predstavlja klasični „*Beau Geste*“ moralnog pripitomljenja heroizma, koji je itekako prisutan u zapadnoj tradiciji, koja, počevši od ontološkog razdoblja ima za cilj „zarobljavanje“ vrline utjelovljene u herojstvu unutar

---

suda pošto ste me vi osudili na smrt, a njih je pak osudila sama istina zbog pokvarenosti i nepravednosti - pa neka krenu i oni. Ja očekujem svoju kaznu, a oni svoju. Nema sumnje da se to tako trebalo zbiti, i mislim da je to u redu. Vi, koji ste me osudili, samo čas! Dopustite da vam prorekнем što će se na kraju dogoditi. Ja, očekujući smrt, sad sam u takvom stanju u kojem ljudi ponajviše imaju sposobnosti proricati budućnost. - Kažem vam, ljudi - vama koji ste me osudili na smrt - da će vam ubrzo nakon moje smrti pasti na glavu kazna, puno teža, tako mi Zeusa, od one kojom ste me kaznili time što ste me pogubili. Vi ste to učinili misleći da ćete na taj način izbjeći položiti račun o svom životu, ali, kako vam kažem, dogodit će se upravo suprotno. Mnogi će vas ispitivati, i to oni koje sam do sad obuzdavao, a da vi to niste niti primjećivali! I bit će tim oštrijim čim su mlađi, a vi ćete biti sve bjesniji i bjesniji. Ako držite da ćete time što ubijate ljude spriječiti nekoga da vam prigovori da ne živite pravo, niste to dobro smislili; na taj način izbjeći položiti račun o svom životu nije niti moguće niti lijepo. Najbolji i najbrži je put onaj kojim pokušavate sami sebe učiniti što je moguće boljima, a ne tako da ušutkate drugoga. To je moje proročanstvo vama; koji ste me osudili, i tako sam s vama gotov!“ PLATON, Apologija Sokratova, 39b-d.

¹⁶ „To ne govorim svima vama, već samo onima koji su me na smrt osudili. A njima ću reći i sljedeće: - Možda mislite, Atenjani, da sam izgubio jer mi je nedostalo riječi kojim sam vas mogao uvjeriti da me oslobodite: kao kad bih smatrao da mi valja učiniti i reći sve i sva, samo da bih izbjegao osudi. Ali to nije tako! Osuđen sam doista zbog manjka, ali ne dokaza, već bezobrazine i besramnosti, jer nisam želio govoriti ono što bi vama bilo najugodnije slušati: kako zapomažem, jadikujem, govorim i činim mnoge druge stvari koje su, smatram, mene nedostojne, a koje ste možda navikli slušati od drugih. Niti tada, u opasnosti koja mi je prijela dok sam se branio, nisam mislio da valja postupati na način nedostojan slobodna čovjeka, a niti se sad ne kajem što sam se tako branio; radije umirem jer sam se branio na ovaj način, nego što bih živio pošto bih se bio obranio na onakav“. PLATON, Apologija Sokratova, 38d-e.

¹⁷ Prevedeno Sokratovim riječima : „- Međutim, sad je došlo vrijeme da pođemo: ja idem u smrt, a vi nastavljate živjeti. Tko će od nas bolje proći, ostaje sakrito svakome osim bogu.“ PLATON, Apologija Sokratova, 42.

dobrote. Radi se naime o hrabrosti¹⁸. Ne želi se ovdje poreći važnost općeg dobra u etičkoj dimenziji, koliko pokazati da je njegova uloga fiktivna¹⁹, u liku alibija: kako se ne bi uradilo ono što u stvari treba uraditi.

S druge pak strane, kao što to ističe Žižek - u *The Metastases of Enjoyment*²⁰, analizirajući Lacanovu ideju heroja kao subjekta koji nikako ne popušta u vezi vlastite želje, dobro zajednice nije drugo do standardizirano opravdanje koje za cilj ima neutralizirati vlastitu želju.

Da bi donekle shvatili koji je djelokrug etike heroizma mora nam biti jasno kako se ona ne može sakriti iza nekakvog paravana opravdanja. I to neovisno o tome koliko ono može biti „nobles“, jer ukoliko do toga dođe ona automatski gubi svoju smislenost. I ne samo to. Svaki opravdavajući pokušaj egzorciziranja opasnosti sadržane u etici heroizma, posredstvom postizanja ili očuvanja javnog dobra ili altruističke obrane drugoga, riskira da postane gorim lijekom od zla protiv kojeg smo se usredotočili. U trenutku kada se djeluje u ime općeg dobra ili za boljitak drugih, tj. u trenutku kada se želi realizirati dobrotu, u istom momentu omogućava se zlu da izvire na površinu. Tada je zlo osigurano.

Jedna od najprijetećih formula koju se najčešće upotrebljava kako bi se drugome pomoglo, i to uz opravdanje naše dobronamjernosti, glasi: što sam uradio, uradio sam izričito za tvoje dobro, za tebe i zato te obavezujem da me poštuješ. Nasuprot toga etika herojstva traži napuštanje bilo kakvih „dobrih namjera“ ili „nobles“ isprika. Pronalazeći hrabrost da ju se, i to bez ikakvih

¹⁸ Niti na sudu niti u ratu nitko ne smije - niti ja niti itko drugi - posezati za takvim sredstvima kojima bi od svaku cijenu izbjegao smrt. U bitkama je očito da bi netko mogao izbjeći smrti ako bi, odbacivši oružje, preklinjao i molio progonitelje. A ima i puno drugih izuma za kojima netko može posegnuti da bi u svakojakim opasnostima izbjegao smrti, samo ako bi se odvažio reći i napraviti sve što je potrebno“. PLATON, Apologija Sokratova, 38e-39a.

¹⁹ „- Nego, ljudi, nije teško izbjeći smrti, puno je teže izbjeći zloći - zloća trči brže od smrti. Sad je mene, tako sporog i starog, stiglo ono što trči sporije, smrt, a moje je tužitelje, koji su tako sposobni i brzi, stiglo ono brže, zlo. - Sad odlazim sa suda pošto ste me vi osudili na smrt, a njih je pak osudila sama istina zbog pokvarenosti i nepravdnosti - pa neka krenu i oni. Ja očekujem svoju kaznu, a oni svoju. Nema sumnje da se to tako trebalo zbiti, i mislim da je to u redu“. PLATON, Apologija Sokratova, 39a-b.

²⁰ ŽIŽEK, S., *The Metastases of Enjoyment. On Women and Causality*, New York – London, Verso 2005.

„pomoćnih“ opravdanja, zamisli kao etiku uživanja. Dakle, prigodnu i za filozofiju. Oslobođajući i uzdižujući tako filozofe od ustaljenih funkcija sveučilišnih službenika (Giordano Bruno bi rekao „gramatičara“ i „pedanata“, uvijek u međusobnom sukobu za jednu moguću višu kariku), do nivoa slobodnih mislioca.

Naročito ako se ima na umu da je svjetski sveučilišni statut filozofije u bezizlaznoj poziciji, bez ikakvog izlaza, puta, alternative ili revolucije. Svjetski sveučilišni statut filozofije predstavlja jedina mogućnost međusobnog razmišljanja, jer ono uvjetuje smisao filozofije. Naime, sve što se nalazi izvan ovog statuta nije filozofija, u smislu da ga se ne priznaje. Ne postoji moguća naracija koja bi mogla imati bilo kakvo priznanje izvan utvrđenih pravila koja su globalno definirana, strukturirana, prepoznatljiva, jasna, provjerljiva. O tim pravilima mogu se pisati vodiči, drukčiji od zemlje do zemlje, pisati ili obznani misterij ili razložnost, ispričati ili sugerirati taktike, alternativna rješenja, podzemne prolaze, grobnice ili kružoke. Sve grobnice, tuneli, taktike, tajne potrebne kako bi izbjegli stisku ovog statuta danas su nedosljedne, ispražnjene od strane unutrašnjeg djelovanja koje grize prvo načelo filozofskog istraživanja. Suvremeni statut filozofskog istraživanja pokazuje na jasan način njegov kratki spoj, njegovu autoreferencijalnost. Moljac koji grize suvremeni filozofski statut moljac je impotencije. Svjetski sveučilišni statut filozofije kojemu se svaka filozofija teži priključiti je ustanova moljaca koja neumorno radi u cilju isušavanja samoga izvora vlastitog postojanja. Svjetski sveučilišni statut filozofije nalazi se u bezizlaznoj situaciji, jer radi isključivo za svoj kraj.

Razlika između aktualne nemoći filozofije i bespomoćnosti koje su od vjkada obilježavale povijest filozofije nalazi se sva u statutu kojeg si je, kakvog li

proturječja, sama filozofija dala. Nasuprot svojem izviranju, kada se filozofija samoostvarila kao prva znanost, izgradivši svoj statut na „differentia specifica“, ona se danas samoostvaruje posredstvom apsolutnog ponavljanja, odvajajući se i od naracije i od tehnike. Taj momento mori, prijelaza od „differentia specifica“ k apsolutnom ponavljanju, nalazi se u toj dvostrukoj želji za priznanjem kojeg danas nalazimo unutar statuta svjetske filozofije.

Jedna etika van-zakona. Što se tiče mogućeg preobražaja suvremene etike, Alenka Zupančič²¹ je mišljenja da je etika već duže vremena odredila smisao ovog ništa u ime kojeg su se pojedinci znali suprotstaviti ovom ili onom postojećem stanju stvari, ili se razložno protiviti važećem pozitivnom zakonodavstvu, ili ga čak i namjerno kršiti. Dok je danas etika ono čime se zakoni kite kako bi se opravdavali u cilju njihovog nekritičnog prihvaćanja. Dakle, u službi vladajućeg zakona. Etiku se sve više upotrebljava u smislu ograničavanja ljudskih sloboda: bez ikakve stvaralačke moći djelovanja.²² To nije smisao etike heroizma. Ona se odvaja od tog i takvog etički nekritičnog službovanja važećim ograničavajućim zakonskim normama u ime nekakvog hipotetičnog općeg dobra ili dobra drugoga, i mjeri se sa stvaralačkom snagom koja nosi u sebi usprkos tome što ju vladajući zakon promatra kao zlo. To znači samo jednu stvar: za etiku heroizma ne postoji nikakav etički čin koji bi bio dostojan tog imena ukoliko nije spreman protiviti se postojećem Zakonu. Dakle kritičan prema javnom dobru, ako ne i njemu suprotan. Nadasve nemoralan u sebi²³. „*That is a Point*“. Zato i opasan za status quo društva, do krajnjih granica prihvatljivosti. Budući da ovdje, u toj još neodređenoj i nedefiniranoj dimenziji djelovanja, heroj i kriminalac, etika i kriminal riskiraju da se protežu u jednoj još

²¹ ZUPANČIČ, A., L'étique du riel. Kant avec Lacan, Paris, Nous, 2009.

²² REGAZZONI, S., Sfortunato il paese che non ha eroi, Adriano Salvani Editore, Milano 2012., pag. 32.

²³ Karl Kraus razlikovao je pojam amoralnost: nepriznavanja bilo kojeg pravila/norme, dakle nemogućnost bilo kakvog oblika kršenja istih; i nemoralnost: priznavanje pravila/norma (jedne ili više) da bi ju se zatim dobrovoljno svjesno kršilo.

neosvijetljenoj i neodređenoj *dark zone*, koju, na njemu svojstven način, Frank Miller u „Batman: povratak Viteza Tame“, izvrsno sintetizira u formuli : „Naravno da smo kriminalci. Uvijek smo bili kriminalci. Moramo biti kriminalci“, jer, tražiti od vlasti da reformira vlast „... čista je naivnost...“, dodao bi Giordano Bruno. Svojedobno je Lacan, ne zaboravljajući pritom opet Sokrata, opisao Antigonino junaštvo kao svjesnu i dobrovoljnu odluku da bude čuvarica kriminalnoga čina.

Radi se o novom razmatranju filozofije, koju ne zanima toliko zakonski etiketirano moralno zlo, koje toliko skandalizira ali istovremeno i fascinira mnoge suvremene intelektualce usmjerene traženju Boga, oca domovine, ili na moraliziranje svakodnevnice, ili prema budućem društvu sveopćeg dobra.

Heroji o kojima se ovdje raspravlja posjeduju osobine jednog Sokrata i Giordana Bruna, nasuprot onih općeprihvaćenih koje Bruno naziva pedantima i magarcima, jer nemaju hrabrost oduprijeti se pozitivnom legalitetu ondašnje crkvene vlasti. Dakle, oličenja filozofa kao službenika sveučilišta. Ne! Heroji koje ja preporučujem prolaze, kao što su svojevremeno Sokrat i Bruno pa i Nietzsche radili, kroz pustinju (svih vrijednosti) postmodernog morala bez ikakve nostalgije za izgubljenim vrijednostima²⁴. Dapače: promatrajući i živeći pozitivno tu pustinju nihilizma svih vrijednosti. Kao jednu izvrsnu mogućnost potvrđivanja nove prakse slobode – koja će djelovati s one strane dobra i zla²⁵; s one strane općeprihvaćenih granica morala i zastarjelih ideologija za koje mnogi danas žale što su nestale.

²⁴ „Čovjek nema granica i kad to bude jednog dana će to shvatiti, bit će slobodan i ovdje u ovom svijetu“. („L'uomo non ha limiti e quando un giorno se ne renderà conto, sarà libero anche qui in questo mondo“).

²⁵ „Doći će dan kada će se čovjek probuditi iz zaborava i konačno će shvatiti tko je on zapravo i kome je dao uzde svog postojanja, lažnom, varljivom umu, koji ga čini i drži ga zarobljenog.“ („Verrà un giorno che l'uomo si sveglierà dall'oblio e finalmente comprenderà chi è veramente e a chi ha ceduto le redini della sua esistenza, a una mente fallace, menzognera, che lo rende e lo tiene schiavo“).

Ako su Sokrat i Bruno likovi tipologije „diferentie specifiche“, standardni lik sveučilišnoga profesora filozofije je zasigurno predstavnik tipologije apsolutnog ponavljanja. To apsolutno ponavljanje koji se utjelovljuje u liku sveučilišnoga profesora filozofije uz oličenje neuspjeha podrazumjeva i njegovu „differentia“, kao negatio.

Raskrinkavanje mimetičkog oblikovanja filozofije, raskrinkavanje mimetičke geste sveučilišnoga profesora je politički čin, kao onaj kojeg je Marx prakticirao u odnosu na političku ekonomiju. Trebalo je razotkriti tajnu robe. I lik sveučilišnoga profesora filozofije je lik robe, intelektualne robe. Koja, u svemu, odgovara i pokorava se točno ustanovljenim pravilima: intelektualnog tržišta, društva spektakla. Radi se o pravilima koje je uspješni sveučilišni profesor dužan poštivati na radikalna način, iako im ne shvaća smisao.

Filozofija akademije igra svoje adute u uređivanju tih pravila. Ona djeluje i unutar temeljnog statuta koji je svjetski sveučilišni statut naracije. On na kocku stavlja sve svoje adute, svu svoju vlast. Filozofija sveučilišta, svjetska filozofija svakog sveučilišta, koju danas možemo slobodno nazvati svjetskim sveučilišnim statutom, igra sve svoje adute u uvjetovanju naracije, istraživanja i predanosti.

Ona ponavlja, pelivanski, prvo pravilo filozofskog statuta, a ono je potvrđivanje pravila pisanja, tj. naracije. Povijest toga filozofskog propitkivanja sveučilišni statut ne može, ni na koji način odrediti, osim posredstvom vlastite moći. Radi se o moći koja predstavlja pravilo nad kojim se povezuje tko se bavi izvornom filozofijom. Radi se o njegovim istinitim svjedocima. Dobronamjerno ili prisilno. Unutra kada se vjeruje, vani kada se hoće.

U odnosu na tu moć, onu pelivana filozofije, šegrti filozofije imaju samo jednu dužnost: govoriti istinu. Uvijek. Naracija tih svjedoka istine (Foucault) ne poznaje pravila. Ona poštuje mjesta, vrijeme i oblike, izdaje i odanost, proglašene ili neizrečene, ali uvijek izvorne. Naracija svjedoka istine je

slobodna. Ona stvari gleda s ironijom i s udaljenosćom, ali s izvornom snagom svjedočenja, s punom sviješću svoje „differentia specifica“. Nitko među svjedocima istine ne potražuje nekakve darove, sigurnost zajednice, suosjećanje višnjih. Između njih i vlasti nema ničega zajedničkog: ona je u svemu i po svemu njihov neprijatelj, jer časno žive tu nepremostivu razliku.

Istinski svjedok filozofije osvjedočuje i, potražuje. Osramoćuje i raskomadava, posvuda izjavljuje neizrecivo, neodrživo, i to bez ikakvog straha i srama. On razgolićuje, napada i šuti, a ponekad zapamćuje, podsjeća i pamti. Ne postoji neko unaprijed određeno mjesto svjedočenja, zato ga vlast (sveučilišta) i ne prihvaća jer je ono to mjesto, jer ono određuje pravila koje treba slijediti da bi sve bilo kako treba: filozofski prihvatljivo. No filozofirati znači odlučiti, dokučiti, izabrati, a filozofsko propitivanje izričito poziva na to svjedočenje.

Između apsolutnog ponavljanja i „differentie specificae“, svjedok istine mora izabrati. Ako ne zna koga izabrati, nalazi se na strani moći, akademske vlasti. Snaga vlasti, moć ponavljanja, postoji samo zato jer svjedok istine šuti ili ponavlja uvijek isto. Kao Brunov magarac. Nasuprot tome, svjedok istine otvara drugo mjesto za naraciju i filozofsko ispitivanje. Mjesto koje se nalazi izvan vladajućih pravila pelivana filozofije i postoji samo zbog svjedočenja o njemu. Tog su mjesta svjedoci svi oni koji, dobrovoljno ili prisilno protjerani, djeluju izvan službenih institucija jer su isključeni iz naslovno-znanstvenih priznanja. Njihovo dakle ispitivanje nije priznato kao relevantno za filozofsku naraciju jer ne nalazi opravdanje, nije uključeno u vladajuća pravila kojima se svi sveučilišni profesori filozofije moraju podvrgnuti da bi bili priznati kao takvi. Svjedok, bez sveučilišno priznate pozadine, osvjedočuje tako prirodnu povijest uništenja. Prirodnu, naime, jer dar kreativnosti, navodno, ne pripada sferi vlasti. Svjetski sveučilišni statut filozofije ne priznaje ni takve darove ni takve svjedoke, već se u tautološkom ponavljanju potvrđuje na vlastitim pravilima. Odbija, kao završni

akt, svaku različitost jer: ... "neizvodljivo", "neizvodljivo". Vlast zborna ovo više: "neizvodljivo!". Zanimljiva u svemu tome jest činjenica da sve što nije izvodljivo, predočljivo, odjednom - i začudo neprimjetno - postaje duh koji stanuje, opsjeda pravilo. I izokreće ga.

Temelj filozofije je mjesto gdje obitava nemoguće. Nakon Emanuela Severina, sve bi to trebalo biti više nego očito. Što nosi u sebi filozofija, koje ju stavlja u nemoguće? Što znači, kakav smisao ima to nemoguće? Što, od tog nemogućeg, svjedok istine osvjedočuje? Svjedok istine naginje prema krajnjoj granici u kojoj se susreću moguće i nemoguće. On vidi. Može posvjedočiti. Ili ne. No odlučuje. Dok svjetski sveučilišni statut, kojeg je filozofija prihvatila, putem svojih pravila uklanja mogućnost takvog svjedočenja. Ona ga, i u samom činu prihvaćanja istinske naracije, mijenja i dogmatizira, otuđuje, čineći filozofiju drugačijom od njenoga izvornog značenja. Protiv svega toga, između ostalog, borio se i Marx. Tko ne priznaje Marxu svjedočenje te istine, ne priznaje filozofiji ni njezin status osvjedočenja istine. Svjedok istine naginje prema granici. Ono je granično svjedočenje svijeta o kojemu istinski svjedok ne može svjedočiti. On svjedoči o jednoj eksproprijaciji, o jednom nedostatku izražavanja. Svjedoku nedostaje riječ. Svjedoku krajnje granice nedostaje riječ, jer otuđivanje i eksproprijacija kojoj su podvrgnuti danas filozofska riječ i filozofsko propitivanje nemaju premca. Ona je otuđena iznutra. Iz svoje unutrašnjosti. I to od strane vlasti koja vjeruje da se određuje, izgrađuje, posjeduje posredstvom svojeg ponavljanja, apsolutno odriješena od bilo čega. Svjedočanstvo ovog otuđenja je tehničko: nemoguće.

Ako je danas filozofija ono nemoguće, danas, više nego ikada prije, svjedoči ona o nečemu što je dijametralno suprotno od svjetskog sveučilišnog statuta filozofije. U stvari, to je njezina „differentia specifica“. Filozofija, čak i danas ima lice Sokrata, Bruna, Nietzschea, Marxa – pa čak, zašto ne, i Batmana. Govoriti

istinu. Jednom i zauvijek. To je to što filozofija, izvorna filozofija, traži. Svjetski sveučilišni statut filozofije je danas pred izborom. Dapače nema izbora: govoriti danas o 'filozofiji' znači izložiti se opasnostima svakodnevnice.

Svjetski sveučilišni statut kojeg je filozofija preuzela, podrazumijeva i nameće nastavak i izdaju. Kao i uvijek: biti ili ne biti jest problem. Nužno je, međutim, danas odrediti uvjete, granice i kvalifikaciju prakse odanosti i izdaje. A to zato što sam 'status' filozofije, danas još više nego ikada prije, ne posjeduje odrednice, ne uspijeva pomisliti a kamo li odrediti svoje granice. To je posljedica vremena u kojem živimo. Jednostavno: potvrđuje povijesne osobine svake filozofije. Ili bolje: bilo kojeg statuta filozofije. Ako postoji, kao što je to uvijek bilo, bitka za određivanje filozofije, tada postoji, također, još nasilnija bitka - jer se filozofija osnovala i odredila kao nasilje - za određivanje temelja filozofije. Tj. mjesta iz kojeg se čini filozofija, polazeći od kuda, s kime i za koga.

"World University status" filozofije samo ponavlja, pokazujući je, ovu prvu bitku jer želi zadržati prostor filozofske misli. Zato ovaj statut zahtijeva da se utvrdi mjesto filozofske misli. Da bi to postigao okružuje ga i ograničava, jer ga želi otuđiti, izvlastiti, oduzeti od onih mjesta gdje se filozofsko propitivanje, bez obzira na akademska pravila od kojih se hrani ovaj statut filozofije, živi bez "priznanja", bez pravila, naročito onih utvrđenim ovim Statutom. U suparničkom zajedništvu izdaje i tradicije, od kojih se kao i uvijek filozofija hranila, nastanjuje ono mjesto koje se nalazi izvan svjetskoga sveučilišnog statuta kojeg je filozofija preuzela i navukla na sebe. Ne radi se, dakle, o odluci da li se baviti filozofijom unutar ovog statuta ili baviti se filozofijom izvan njega, već o tome da se ne smije zaboraviti da osim moći ovog Statuta, koji funkcionira u sklopu svojih pravila, koji zasigurno privlači i najbolje umove, filozofska ispitivanja, po samoj svojoj prirodi i uvjerljivosti, osim što pripadaju povijesnom statutu kao sastavni dio moći, stvaraju sama i druga mjesta, i druge

pozadine unutar kojih djeluju. Osobe koje imenuju ovo mjesto, uvijek nepestando različiti od bilo kojeg statuta kojeg filozofska vlast potvrđuje i određuje, nose imena Sokrata, Bruna, Marxa i Nietzschea. Oni ovo mjesto određuju kao "polemos", drugost pored svjetskoga sveučilišnog statuta. Ovaj "polemos", ova "drugost" ne bori se da bi uništila ono sebi "drugačije", već ga prepoznaje kao sebi "drugačije" boreći se istovremeno za vlastiti opstanak.

No i vladajuća moć, zastupljena u liku sveučilišnog profesora filozofije, također se bori kako bi odredila, osvojila i proširila svoj utjecaj. "Lik" sveučilišnog profesora filozofije metafora je ovog širenja protiv kojeg gore navedena imena ukazuju na drugačiju pozadinu. Tko, iz bilo kojeg razloga, ne prepoznaje drugost mjesta, tko ne prepoznaje razliku između lika sveučilišnoga profesora filozofije i ovdje spomenutih imena, brani svoju poziciju, svoju sadašnjost i svoju budućnost.

Ono što praksa filozofije nije doživjela, nakon Nietzschea i Marxa, je ponovno preispitivanje vlasti. Ovo zahtijeva da se prikaže ono drugo mjesto, prazno, u kojem se glumci, likovi, redatelji, producenti i lakrdijaši filozofije suočavaju da bi o sebi raspravljali. I to neovisno o sebi i o poziciji koju pokrivaju.

Ono 'drugo' mjesto, koje filozofija i moć njezinog ispitivanja određuju, danas je ono presudno raskršće između mjesta njezinog fenomenološkog ispitivanja i sposobnosti odlučivanja vlastite opisne moći. U stvari radi se o onom 'drugom' mjestu, koje se upisuje, posredstvom gore navedenih imena, unutar konstitutivne moći filozofskog ispitivanja. Radi se o mjestu gdje moć ponovno pronađenog ispitivanja pronalazi, opet, izvan svog jezika, svoje izvorno mjesto. U tom smislu, nije više moguće danas govoriti, o 'hermeneutici', o 'historiografiji', o 'etici', o 'moralu', o 'političkoj znanosti', o 'budućoj demokraciji', o 'geopolitici', već jedino o nečem 'drugom' od filozofije, onako kako uvjetuje i određuje svjetski 'sveučilišni status.

Neophodni, prethodni čin, koju filozofija danas zahtijeva, prije utvrđivanja ovog novog mjesta u kojemu je pozvana da govori, i kojeg je **Derrida** opisao u tekstu „**Sveučilište bez uvjeta**“; prethodni čin prema kojemu se svako filozofsko propitivanje mora očitovati, čin je oslobađanja: od spisa, od prakse, od izvješća. Nepotrebnih i starih. Ako taj čin zahtijeva izloženost, s imenom i prezimenom, ja se toga i ne sramim. Iako se duboko nadam da to izlaganje" za mene neće početi u vrijeme koje Blanchot, govoreći o Batailleu, naziva vremenom 'anonimnosti'. U dubini svoga bića ipak se nadam da, zahvaljujući suvremenoj 'otrežnjujućoj' krizi 'svih vrijednosti,' (osim ekonomije), svima postaje očito da heroje koje filozofija potrebuje, kako bi oživjela, nemaju potrebu da, kao Homerov Telemah, i dalje čekaju povratak oca, vladavinu obnovljenog svjetskog sveučilišnoga statuta filozofije, kako bi ponovno uspostavili zakon i red na otoku filozofije. Suvremeni heroji filozofije ne smiju patiti od Telemahovog kompleksa. Ne bi smjeli tražiti sigurnost unutar misaono ograničavajućih pravila svjetskog sveučilišnoga statuta filozofije.

Oni moraju znati – volio bih reći ZNAJU – zajedno sa Deleuseom da nema veće opasnosti od povratka oca. Naime, nepobitno je kako ovi heroji nisu baš neke osobe koje ulijevaju sigurnost, dapače zbunjuju. Oni su također, ili bi barem morali biti, uvijek i nadasve kriminalci i bezakonje, kao likovi već spomenutog filma Sama Peckinpaha „Divlja horda“.

U stvari, to je ono što je nemoguće egzorcirati, i što ih istovremeno, i čini filozofski zanimljivim. Točnije: što čini filozofski prihvatljivijim njihovo nepravilno ponašanje, njihovo zbunjujuće djelovanje, njihovu nezakonitost.

Dakle: Sokrat ili Platon, Bruno ili Petrić; Marx/Nietzsche ili ...; Lacan ili Levinas ?

Etika herojstva kao primjer. Treba istaći kako se nikada kao u današnje vrijeme intelektualci nisu nalazili u suglasnosti sa zdravim razumom. Tko danas nije u

potrazi za izgubljenom sigurnošću? Tko, drugim riječima, nema potrebe da bude nekako ohrabren i osiguran? A to je upravo ono što zabrinjava. Filozofski populizam nije popularizacija filozofije, kao što se neki plaše: to je filozofija koja se odriče svoje polemičke prirode, u svom ratnom i uznemirujućem pristupu problemima, kako bi služila zdravom razumu. Filozofski populizam je tužna i jalova filozofija koja, s pokroviteljskim tonom, osnažuje i osigurava zdrav razum. U već spomenutom filmu braće Coen "Big Lebowski", nalazi se nezaboravna scena u kojoj Walter, karikirana verzija velikog redatelja Johna Miliusa, čuvši Druga koji definira kao "nihiliste" plaćene ubojice koje su mu se popiškili na kućni tepih, izgovara ove riječi: "Nihilisti? Da sam proklet! Onda je bolje nacionalsocijalistička doktrina, Drugo, barem u svojoj osnovi ima ethos". Nije li ovo savršeni portret suvremenog intelektualca?

Naravno, nitko nema nostalgiju za nacionalsocijalističku narodnu zajednicu, ali povratak u stvarnost, Zakonu Oca, moralu (u liku novog realizma, novog paternalizma, novog moralizma), obećava donekle povratak redu. Moglo bi se i primijetiti da je povratak redu pogrešan odgovor na pravi problem: nihilizam kao prostor obezvredivanja uzvišenih vrijednosti. No, stvari su složenije, jer povratak redu nije odgovor, već način zaobilaznja potreba odgovora ispred sve šire pustinje nihilizma. Drugim riječima, pokušaj da se egzorcizira sam problem.

Kako odgovoriti, onda, na to što se događa?

Jacques Derrida, govoreći o dekonstrukciji, smatra da je ona maksimalno ubrzanje jednog preobražaja u tijeku. To znači da je etika junaštva dekonstruktivni odgovor na ono što se događa. Ona raskida sa suvremenim moralizmom kako bi do kraja prošla pustinju nihilizma i aktivno preuzela, kao i njezin uznemirujući temelj, onu Stvar koju bi suvremeni moralizam i Zakon Oca nadasve željeli egzorcirati kao zlo. A to je užitak. Koji nema ničega zajedničkog s

uživanjem: on se u stvari usredotočuje na jednu sigularnu Stvar, onog Drugog u meni koji me odlučuje. Kao što je to primjer 'demona' kod Sokrata.²⁶

Etičko herojstvo, je, koristeći jednu formulu Jacquesa - Alaina Millera, "heroizam užitka" kojeg inspektor Callagan (Clint Eastwood) utjelovljuje kao izvorni arhetip pop kulture koji će utjecati na likove poput Batmana Franka Millera i dr. Housea. Ove suvremene junake ujedinjuje ONA STVAR: oni su odlučni da ostvaruju vlastitu apsolutnu želju, vlastiti užitak. Oni su zato spremni otići do kraja slijedeći vlastitu STVAR, stavljajući se s one strane Zakona. Oni, svatko na svoj način, jesu bez zakona baš kao i svaki etički čin dostojan tog imena. U stvari, nema ničega etičnog u jednostavnom primjenjivanju datog zakona. Porobljavanje etike Zakonu, kao što je uočila Alenka Zupančič, iz etike odstranjuje bilo koju kreativnu dimenziju kako bi je oblikovala u funkciji onoga što jest: status quo. Zato je etička odluka dostojna tog imena izniman događaj koji stvara nešto novo izvan granica dane situacije sa svojim pravilima, svojim vrijednostima, svojim zakonima .

U eseju „Come fare. Per una resistenza filosofica” (Kako to učiniti. Za filozofski otpor), Rocco Ronchi piše: "Trebalo bi odoljeti iskušenju da se u postedipskom Super-ja koji nameće svoj novi zakon: 'Uživaj!' vidi samo zlo kojemu se ipak mora stati na kraj. Non ha forse anche il godimento, come l'affettività eterogenea mobilitata a suo tempo dai fascisti (e oggi dai populistici), delle 'immense risorse', una 'inesauribile ricchezza', 'forze di attrazione differenti da quelle che sono già utilizzate'. Nema li možda i užitak, kao svojevremeno

---

²⁶ „Onaj proročki glas, demonov, u posljednje vrijeme moj česti pratilac, upozoravao me što ne činiti čak i u sitnicama, ako sam se spremao učiniti nešto što nije u redu. Kao što i sami vidite, sad su mi se dogodile stvari koje bi netko mogao smatrati - a i koje se obično drže - najgorim zlom. Ali božanski znak ni u jednom trenutku nije se suprotstavio: niti dok sam izlazio iz kuće, niti dok sam dolazio na sud, niti prije ikoje riječi koju sam spremao izgovoriti. Međutim, pri drugim govorima često me je znao zaustavljati usred riječi; a sad mi se nije suprotstavio pri ovom događanju, niti pri ikojem činu, niti pri ikojoj riječi. Što mislim da je tome uzrok? - Reći ću vam; možda je ono što mi se dogodilo nešto dobro, i mi smo sasvim u krivu ako smatramo da je umrijeti zlo. Za mene je to što me uobičajeni glas nije opomenuo bio pouzdan znak; jer bi me on opomenuo da sam se spremao učiniti nešto loše.” PLATON, Apologija Sokratova, 40a-c.

heterogena afektivnost mobilizirana od strane fašista (a danas od populista), 'goleme izvore', 'neiscrpno bogatstvo', 'atraktivne snage koje se razlikuju od onih koje se već koriste'?"²⁷. Nastaviti egzorcirati uživanje zbog straha od njegovih perverzних efekata znači tek ograničavati se u čekanju njegova povratka u njegovim najgorim oblicima. Zadatak je filozofije danas pronaći hrabrosti da se suoči s njim.

Heroizam pojedinca. *Suvremeno junaštvo pojedinca – u svemu različitiije od ideje o slobodnom, samostalnom i suverenom subjektu na kojeg se anarhistička tradicija individualizma poziva – posjeduje sve osobine individualnog i sebičnog herojstva, usmjerenog na samo-uživanje junaka isključenog iz zajednice u kojoj živi. Na umu imamo Dr. Housea, genijalnog i svojeglavog liječnika, primariusa dijagnostičkog tima Princeton-Plainsboro Teaching Hospital, opisanog kao 'ciničnog' i 'prgavog'. Dr. House u mnogome slični Sherlocku Holmesu: hladan je, distanciran i analitičan. On je također i mizantrop i često uvredljiv i provokativan s kolegama i pacijentima, bez poštivanja bilo kakvih društvenih pravila.*

Dr. House teži k emocionalnoj usamljenosti, ako se izuzme posebni odnos s prijateljem dr. Wilsonom, te korištenje droge i lijekova protiv bolova. Zbog svoje poteškoće da voli svakoga vrijeđa svojim oštrim cinizmom jer nije u stanju podnijeti bol i tuđi strah: na taj se način brani podižući zid, kako bi izbjegao svaku patnju i uključenost. House voli zezati i ismijavati ljude zbog njihovih slabosti. Pažljivo i oštroumno razrješuje tuđe razloge i njihove priče, promatrajući njihovu osobnost i izgled. Dr. James Wilson smatra da mnogi liječnici imaju Messiah complex (Kompleks Mesije), tj, osjećaju dužnost da

---

²⁷ "Bisognerebbe resistere alla tentazione di vedere nel Super-io postedipico che impone la sua nuova legge: 'Godi!' soltanto il male al quale comunque porre un argine. Non ha forse anche il godimento, come l'affettività eterogenea mobilitata a suo tempo dai fascisti (e oggi dai populisti), delle 'immense risorse', una 'inesauribile ricchezza', 'forze di attrazione differenti da quelle che sono già utilizzate'?"

"spase svijet", dok House ima Rubik's complex (kompleks Rubika), tj. osjeća dužnost da "razriješi puzzle". Unatoč tome što to skriva, prema knjizi „Filozofija Dr. Housea“ (La filosofia del Dr. House) rješenje puzzlea je samo prva faza, jer House smatra kako je važnije spasiti život bolesnika; što je očito u epizodama kao 'Izgovori' i 'Ubojiti seks', gdje, iako je već znao dijagnozu, riskira vlastitu karijeru kako bi spasio život bolesnicima. Obično čeka koliko god je to moguće prije nego posjeti pacijenta, s kojim razgovara, neke pute o egzistencijalnim problemima, kao o o smislu života ili postojanju Boga, iako je ateist. Za razliku od uobičajenih likova heroja, House ispada anarhist, odnosno osoba koja ne prihvaća nikakav autoritet i nikakav Zakon. On se doista ne drži pravila. Za Housea ne postoje načela ili univerzalna pravila koja bi mogle odrediti i voditi njegove odluke i djelovanje.²⁸ Herojem postaje ona osoba koja ne slijedi pravila koja smatra krivim; onaj koji preuzima sve rizike i to uvijek unutar univerzalne etičke dimenzije za koju se zalaže.

Kriminalni heroizam. Isto je tako moguće pristupiti tematici kriminalnog junaštva kroz lik Batmana. Bob Kane je univerzalno poznat kao tvorac Batmana kao i svih ostalih ključnih likova te serija. Godine 1986., međutim, mladi američki crtač, Frank Miller, stvara remek-djelo koje obilježava prekretnicu u dimenziji pop kulture, kao tvorac djela 'Batman: The Dark Knight Returns'.

Analizirajući nastanak Batmana naići ćemo na početnu neodređenost. Didaskalija glasi, 'prije petnaest godina'. Pretpostavlja se da Batman kojeg poznajemo ima dvadesetosam godina. Dakle, dječak koji nam se pojavljuje na ekranu ima više ili manje trinaest godina. Večer je. Izlazi iz kina gdje je bio s roditeljima. Iz nikuda se pojavljuje razbojnik, s pištoljem u ruci. Bruceov otac

---

²⁸

Regazzoni S., Sfortunato il paese che non ha eroi, Adriano Salvani Editore, Milano 2012., pag. 89.

reagira i razbojnik ga ubija. Nakon čega je i majka ubijena. Vidi se Bruceovo lice koje izgleda kao maska užasa. Bruce plačući šapuće: "... Mrtav! Oni su mrtvi!"²⁹. U sljedećoj didaskaliji piše: "Tako, malo kasnije odvija se dosta čudna scena ..." ³⁰. Ono što slijedi ima nečeg sakralnog: vidi se dječaka sklopljenih ruku pored kreveta, u pozadini jedna upaljena svijeća zrači upečatljiv plamen, koji ima nečeg svetog. On ne moli, dječak ne moli. Zaklinje se, usmjerujući vlastitu sudbinu. Tek proživljena tragedija za dječaka obilježava kraj doba nevinosti i početak nemilosrdne borbe protiv kriminala. Za čitatelje i gledaoce rađa se mit o Batmanu. *The Dark Knight Returns* (Povratak Viteza Tame) je strip o Batmanu u četiri broja, kojeg je Frank Miller napisao i nacrtao. Objavljen je 1986. Radnja se odvija u jednoj alternativnoj stvarnosti u odnosu na onu koju nailazimo u drugim stripovima o Batmanu. Moramo naglasiti činjenicu da Wayne ne uspijeva odolijeti onoj mračnoj STVARI koju čuva u sebi i, unatoč svojih pedesetpet godina, opet preuzima ulogu Mračnog viteza. Nema traga dobrim osjećajima ili dobrim namjerama na stranicama stripa 'Batman: The Dark Knight Returns'. U njemu Miller do kraja istražuje koncept modernog junaštva, uranjajući 'u svojoj ambivalentnosti i opasnosti, bez moralnog ili političkog alibija'³¹.

Kritizirajući prazne tlapnje političara, intelektualaca i građanskih odbora koji pišu peticije u obranu ove ili one žrtve, Miller na scenu stavlja opet svog starog junaka, ali oslobađajući Batmanovo junaštvo od alibija bilo kojeg civilnog, moralnog ili političkog opravdanja. U tome se usredotočuje sva revolucionarna snaga Mračnog Viteza koji se bori bez nekakvog uzroka, vjeran samo svojoj

---

²⁹ Kane B., Plazzi A., *La leggenda di Batman*, pag. 16.

³⁰ Ibid.

³¹ Regazzoni S., *Sfortunato il paese che non ha eroi*, Adriano Salvani Editore, Milano 2012., pag. 96.

opsesiji, mračnom uzroku: odan samo vlastitom uživanju, s one strane Zakona. Ali ne protiv zakona već kao izazov.

Junak koji se neočekivano, i u dobi pojavljuje u Gotham Cityju, prijeteća je figura, označena kao kriminalac ali i kao krvnik. Unatoč tome što se riječ 'pravde' nikad ne spomije u stripu: Tamni junak mora biti i kriminalac. 'U zločinu – reći će William Hazlitt - ima junaštva, kao i u kreposti. Porok i ozloglašenost imaju svoje oltare i svoje religije'³². Dovoljno je ovdje prisjetiti se opet opuzbi protiv Sokrata.

Zaključno. Ove su glavne osobine suvremene etike junaštva, koja se uvelike razlikuje od etičnosti klasičnog junaštva, onoga u kojemu junak djeluje u okviru etabliranog ponašanja koje pridonosi općem dobru, pa čak iako rizično. Nasuprot tome suvremeni je junak usamljen, kao i kriminalac. Nadilazi dobre namjere, ide preko pravila i preko zakona: „Ima nešto u tom individualističkom junaku, nasilnom i van zakona, što neodoljivo fascinira“³³. Dakle analizom dvaju likova koja smo obradili, Dr. Housea i Batmana, može se zaključiti da se radi o pravim a ne o fiktivnim herojima, koji svoje korijene nalaze u Sokratu i u Brunu. I oni, kao i ovi prije njih, ne plaše se ići preko svojih mogućnosti i preko granica koje vlada uvažava, ili protiv licemjernog i moralističkog društva. Ova dva lika djeluju za više dobro, bez da ih itko sputava u njihovim zlim namjerama. Koriste se građanskim neposluhom, tj. pravom i dužnošću neposluha zakona koji ne poštuju načela pravednosti, jednakosti i slobode. Ono što nam oni sugeriraju je da bi – kao što su to svojevremeno činili i Sokrat i Bruno – svi mi trebali dovesti u pitanje pravo, autoritet, istinu, vrijednosti i stvarnost.

³² u: <http://aforismi.meglio.it/aforismi-di.htm?n=William+Hazlitt>

³³ Regazzoni S., Sfortunato il paese che non ha eroi, Adriano Salvani Editore, Milano 2012., pag. 17.